

Don Quichote en het gevecht tegen de willekeur: arbitrair, arbitrage, arbiter

Jacob Voorthuis

Probeer een simulatie te maken van een beslissingketen of netwerk in een ontwerp. We kunnen ons een voorstelling maken van een eerste golf beslissingen, dat als vanzelf op hun plaats valt. Ze worden niet eens echt gezien als beslissingen. Eenmaal een project voor ogen Ze gaan op in de vanzelfsprekendheid en de geoefende bewegingen van de ervaring en de noodzakelijkheid. Daarna komt er een stelsel beslissingen dat reflectie behoeft, dat situationeel bepaald moet worden. Maar ook die beslissingen vallen aan de hand van duidelijke overwegingen met redelijk gemak op hun plaats. Men zou het keuzes kunnen noemen, immers zou men ook wel wat anders kunnen doen, maar in het licht van de ervaring en de kritische reflectie zou men wel gek zijn. Deze keuzes iets anders te doen bevindt zich in het belachelijke. Het zijn geen keuzes. Het is een pad door een binair beslissingsnetwerk, waarbij de richting van het pad bepaald wordt door de voorwaarden van het beoogde doel, de strategie en de ervaring met dergelijke strategieën. Het andere doen is niet verstandig. Er is geen echte keuze. Ik ga de bakker binnen, de keuze tussen wit en bruin is eigenlijk geen keuze meer. Immers is mij door een gezaghebbende krant verteld dat bruin gezonder is. Dat is nog eens bevestigd door mijn moeder. Ook vind ik het niet vies. Ik zou wel gek zijn wit te kopen. Ik doe het wel zo nu en dan. Maar ook op die momenten weet ik precies waarom. Zodra de meewegende factoren goed tegen elkaar zijn afgewogen is de keuze duidelijk en dus geen echte keuze meer. Veel van mijn leven wordt bepaald door een eigen samengesteld beeld van goed en kwaad, handig en onhandig, opportuun en misplaatst, aantrekkelijk en onaantrekkelijk, begeerlijk en wanstaltig. De uiteindelijke waarheden die bij dit beeld gemoeid zijn spelen nauwelijks een rol. Het is mijn perceptie van de waarheid die doorslaggevend is. Dit midden gebied kent een groot spectrum aan mogelijkheden. Het zou interessant zijn om een typologie van de verschillende gradaties te ontwikkelen. Ongetwijfeld is dit al eens gedaan. Immers er is een enorme literatuur over het maken van beslissingen. Dan komt er een moment waarbij de ervaring stil komt te liggen, waarbij de kritische reflectie geen raad weet, waarbij het wereldbeeld zijn bestanden doorzoekt maar niets vindt, waarbij de ene richting nauwelijks verschilt met de ander, waarbij de consequenties van de ene keuze nauwelijks afwijken van de consequenties van de andere keuze, of waarbij men eenvoudigweg nog niet weet wat de mogelijke gevolgen zouden kunnen zijn. Hier komen we aan bij het moment van de willekeur. Hoe groter de ervaring, hoe geoefender het kritisch discours, hoe minder willekeur er aan het bewustzijn verschijnt, en tegelijkertijd hoe moeilijker die laatste bastions van de willekeur zijn te overmeesteren in de beredenering. De willekeur is het moment dat de keur wordt overgedragen aan de wil. Maar de wil weet zelf ook niet meer wat hij wilt. De keuze wordt traumatisch. De factoren die meewegen, het doel voor ogen, zijn niet duidelijk te maken. De keuze kan niet gemaakt worden. We belanden in een crisis. De willekeur is het moment van crisis waarin echte keuze ontstaat. Immers wordt keuze juist weggenomen door middel van een dwingende beredenering. Tegelijkertijd lijkt het alsof echte keuze zich bevindt in het minst belangrijke, of het onbekende. Als het er toch niet toe doet dan is de keuze nauwelijks belangrijk te noemen. En als we ons in het ongewisse bevinden dan slaat het gehele project terug op zijn legitimiteit. Op beiden momenten wordt er ver gezocht naar beredeneringen die toch kunnen meehelpen. Op dat moment wordt de beredenering schizofreen. Het laat alles los en grijpt naar strohalmen. Dat is een mooi gezicht. Men zou er om kunnen lachen of huilen. De keuze is aan u.

1

Een van de grote problemen van de kunst is de willekeur. Waarom het een probleem is, is niet met zekerheid te stellen zonder psychologiserend te worden in termen van “diepe drang naar orde” en vergelijkbare onreducerbare spreuken. Het kan allemaal wel zo zijn, maar we houden ons nu even niet bezig met de vraag waar een dergelijke drang naar orde en ordeijkheid vandaan zou komen, of dat ‘ie wel bestaat.

Wat wel is vast te stellen is dat het een probleem is. Ga maar bij jezelf te rade. Het willekeurige heeft iets van een bijsmaak. Iets dat willekeurig is wordt al snel afgekeurd. Dat weet ik als docent want ik doe er hard aan mee. Een ontwerpbeslissing die niet gegrond wordt, die geen onderbouwing kent, krijgt mijn afkeuring. Het onderwijs is een poging het handelen te gronden op de rede. Dat is geen slecht doel als is hij als doel onbreikbaar. Niettemin is een onberedeneerde keuze niet overtuigend. Een oordeel dat “zomaar & zonder reden” tot stand komt zonder zich te kunnen funderen lijkt minder geldigheid te hebben, “zinloos” te zijn. Een ontwerp dat geen onderbouwing kan tonen is geen “goed” ontwerp. Nu zegt iemand tegen mij: “Welnu, mijn ontwerp is een onderzoek naar de willekeur.”

Opeens zijn mijn oren gespitst. “Aha” gooi ik terug, “en hoe dan?” En nu blijkt dat juist ook de willekeur als methode een onderbouwing kan verdragen. En opeens kan het experiment boeiend worden. De willekeur in dat experiment heet dan ook een zeer bijzondere rol

In het Frans en het Engels vertaald men willekeur met het arbitraire. Een onderzoek naar dat woord levert ons een interessant inzicht. Ik vind echter het Nederlandse woord erg boeiend en ik wil er nog even bij blijven. Willekeur draagt in zich een oordeel (keur) naar de wil. Ik wil dus het is. Dat is een interessante variant van Descartes’ beroemde cogito ergo sum, ik denk dus ik ben. De precieze relatie is wat technisch, maar de geschiedenis van het woord willekeur zit er erg dicht bij. Er is de keur: het oordeel of de keuze en er is de wil.

In het Frans en het Engels is het arbitraire verbonden aan het Latijn. Een Arbitrator is twee dingen. Het is iemand die gaat kijken. En vanuit die betekenis is het iemand die onderzoek moet doen naar de oorzaak van een geschil en daar over moet oordelen. Een scheidsrechter dus.

Het arbitraire is dus nooit iets zonder fundering, maar het is iets dat onderbouwd wordt door middel van de onderhandeling. In andere woorden: we moeten er samen uit komen, polderen. Dit veronderstelt iets bijzonders en dat is een soort onuitgesproken afspraak, dat er in bepaalde zaken geen absolute waarden en normen zijn en dat deze samen telkens weer even moeten worden afgesproken. Mensen moeten weer tot elkaar komen. *Arbitrium* betekent in het Latijn het dicht bij komen.

Het arbitraire als willekeurig is dus een late betekenis wellicht te maken met een redelijk cynische instelling ten aanzien van het werk van de scheidsrechter... Een zuivere willekeur bestaat dan ook niet.. Als wij het woord willekeur in de mond nemen bedoelen we dat de onderbouwing van een oordeel ondoordacht is en dus niet overtuigend. De willekeur van een kansspel is een oorzakelijke structuur die “ons te boven gaat” en dus willekeurig lijkt. Maar iedereen die er een beetje over nadenkt, begrijpt dat een pak kaarten nooit een volkomen willekeurige volgorde heeft. De volgorde is afhankelijk van een aantal factoren waardoor het onmogelijk is om de volgende kaart met zekerheid vast te stellen. Maar die volgorde is verklaarbaar. Spinoza geloofde niet in willekeur en vrije wil. Wat wij als zodanig noemen is eigenlijk de onmetelijke complexiteit die aan het proces van wording ten grondslag ligt. Dat vind ik overtuigend. Een beslissing die op vrije wil gebaseerd lijkt, is in feite een beslissing waarin de onmetelijke complexiteit aan factoren ten grondslag ligt. Probeer hem maar eens tegen te spreken.

2

Voor ons onderzoek naar de relatie tussen beeldende kunst en architectuur betekent dat iets belangrijks. Het betekent dat we bij het woord willekeur even moeten stil staan en ons beseffen dat er iets gebeurt in ons oordeel. Er zijn een aantal mogelijkheden waarvan hier een keuze:

De kunstenaar weet zelf niet wat hij aan het doen is, en wij beschuldigen hem daarvan en geven hem niet het voordeel van de twijfel.

De kunstenaar werkt intuïtief maar wij zijn niet in staat zijn beweegredenen te reconstrueren: wij begrijpen zijn werk niet zoals hij het heeft bedoeld en we kunnen er zelf ook weinig van maken.

De kunstenaar is op zoek naar de willekeur.

Ik kom hier later op terug als we de relatie bespreken.